

Het Laathof van het Kapittel van de Lierse Sint-Gummaruskerk te Lille

**Walter Van den Branden, lic. hist.
Frans Verbiest, drs. (†1991)**

1. Inleiding: de rechtspraak in de periode voor de Franse Overheersing

Het is bekend dat de organisatie van de rechtspraak tijdens het Ancien Regime, de periode vóór 1800, op een heel andere leest was geschoeid dan sindsdien en dus nu het geval is.

Plaatselijk was het meestal een rechtscollege van schepenen, de schepenbank of vierschaar, en een vertegenwoordiger van de overheid dat als rechtbank dienst deed. De vertegenwoordiger van de overheid werd schout drossaard, baljuw, amman of soms ook meier genoemd. Zowel schout als schepenen werden, zeker op het platteland en in de meeste kleine steden, door de wereldlijke heer van die plaats aangesteld.

De schout moest erop toezien dat de rechten van de heer werden gevrijwaard en gerespecteerd. Hij was daarenboven zowel openbaar aanklager als diegene die in naam van de heer de straffen bepaalde. De schepenen oordeelden over schuld of onschuld (1).

Dat recht van de plaatselijke heren om de rechtspraak geheel in handen te houden, dateert uit de tijd dat de feodaliteit of het leenstelsel hoogtij vierde, zeg maar vanaf de tiende eeuw tot zelfs nog in de vijftiende eeuw.

Grofweg kan worden omschreven dat het leenstelsel een juridische en sociaal-economische vorm van organiseren van de maatschappij is, waarbij de vrije man (de zogenaamde vazal of leenman) zich verplichtte om, in ruil voor bescherming, zich te onderschikken aan een heer (de zogenaamde senior of leenheer). De leenheer beleende dan de leenman met een zogenaamd leen (een stuk land, een ambt of een recht) voor diens onderhoud. Ook in ruil voor het verwerven van financiële of politieke steun werden lenen gegeven, waardoor de leenheer een gedeelte van zijn rechten, bezittingen of inkomsten uit handen gaf aan een leenman.

Kenmerkend voor het leenstelsel of feodaliteit is de versnippering en de piramidevorm als we de toenmalige maatschappij in schema zouden uittekenen. Bovenaan stond de koning of keizer. Voor onze eigen voorouders was dat de keizer van Duitsland. Die had meerdere vazallen, zoals de hertog van Brabant, die over het hun beleende

gebied in de praktijk als ware vorsten regeerden. De hertog van Brabant had op zijn beurt ook vazallen, meestal plaatselijke heren of instellingen als abdijen, kerkkapittels en dergelijke. Ook dezen konden op hun beurt vazallen aan zich binden. Onderaan deze maatschappelijke piramide bevond zich een brede basis van onvrije mensen, die in ruil voor bescherming al hun gronden en goederen hadden afgestaan aan hun heer. Vanaf de twaalfde eeuw konden de meeste onvrijen hun vrijheid en grond terugkopen, maar de heer behield heel wat rechten op deze grond, zoals rechtspraak, belastingen (in de vorm van cijns), jacht- en visrecht, enzovoorts.

Het is pas door de verworvenheden van de Franse Revolutie dat omstreeks 1800 de feodatieit werd afgeschaft. Heel wat feodale rechten van de toenmalige leenheren zijn echter overgenomen door de overheid (2).

Nu was tijdens de feodaliteit het niet ongewoon dat ook de rechtspraak versnipperde. Vooreerst kwam het rechtsgebied of jurisdictie van bepaalde schepenbanken niet altijd overeen met de dorps- of stadsgrenzen. Bovendien kon de plaatselijke heer een gedeelte van zijn jurisdictie of een gedeelte van de bevoegdheden van 'zijn' schepenbank belenen of zelfs definitief overmaken aan derden. Die stelden dan eigen rechtbanken in om over hun goederen of hun eigen rechtsgebied recht te spreken.

Deze laagste rechtbanken werden dikwijls *laathof* of *cijnshof* genoemd. Wanneer dus een 'schepenbank' geen hogere bevoegdheid had dan om over zaken aangaande de bepaalde goederen te oordelen, dan nam zij de naam van 'laathof' aan.

De leden van dit gerechtshof werden dan meestal 'gezworen laten' genoemd. Zij waren dus, in geval zij geen hogere rechtbank van schepenen hadden, alleen bevoegd om onder het voorzitterschap van een 'meier' (Latijn: villicus) over de geschillen die de cijnsgoederen betroffen uitspraak te doen. Indien zij geen eigen zegel bezaten, verzochten zij een naburige schepenbank hun brieven en akten te bezegelen (3).

In de rechtspraak van het Ancien Regime, van voor omstreeks 1800 dus, maakte men onderscheid tussen criminele rechtspraak, civiele of burgerlijke rechtspraak en vrijwillige of gracieuze rechtspraak.

Onder *criminele rechtspraak* vielen alle rechtszaken die wegens misdaden tegen het gemeen recht werden gehouden.

De civiele of burgerlijke rechtspraak omvatte alle rechtszaken omtrent geschillen inzake schuldvordering, contracten, betwistingen over eigendommen en dergelijke.

Onder *vrijwillige of gracieuze rechtspraak* verstaat men alle burgerlijke akten die werden opgesteld voor de rechtbank: contracten

van renten, verkopen, verhuur, 'staten van goed', erfenissen ('scheydinge en deylinge') van goederen, testamenten, rekeningen (bijvoorbeeld van sterfhuisen en momber- of voordijrekeningen) konden door de voor het bepaalde territorium bevoegde rechtbank wettig en officieel worden verklaard. De vrijwillige rechtspraak werd later ook door de notarissen uitgeoefend (4). De eerste twee vormen van rechtspraak werden '*Contentiueze of eigenlijke rechtspraak*' genoemd.

Ook wat de vorm van bestraffing betreft, maakte men in de rechtspraak, en dan meer bepaald in de contentiueze, ook een onderscheid tussen lage recht, middele recht en hoge recht.

Lage recht betrof gerechtzaken waarin de bestraffing niet hoger mocht oplopen dan een boete van 27 schellingen.

Middele recht was de rechtspleging over overtredingen die onderhevig waren aan, lijfstraffen (behalve inzake vernielingen en vandalisme), verbanning of boete boven de 27 schellingen.

Hoge recht omvatte de rechtspleging over grote misdrijven die werden bestraft met verbeurdverklaring van 'lijf en leden', dus met doodstraf of verminking (5).

De laathoven of cijnshoven waren enkel bevoegd tot het uitoefenen van de vrijwillige of gracieuze rechtspraak en de civiele of burgerlijke rechtspraak. Binnen deze laatste konden zij enkel het zogenaamde lage recht uitoefenen.

Ook de term '*leenhof*' werd wel eens gebezigd om deze lage rechtbank aan te duiden: zo sprak men te Wechelderzande bijvoorbeeld van '*den leenhove van Dynter*' (6). Alhoewel gerechtskundigen een onderscheid maken tussen leenhof en laathof wegens de graad van gerechtelijke bevoegdheid - een leenhof had volgens hen ook bevoegdheid over middele rechtspraak - zien wij dat in de praktijk de drie termen (laathof, cijnhof en leenhof) door elkaar worden gebruikt (7). Bovengenoemd '*Leenhof van Dynter*' te Wechelderzande beperkte zich inderdaad alleen tot de lage rechtspraak (8)

Dat deze laat-, cijns- of leenhoven niet zo zeldzaam waren, leert ons de lijst van deze gerechtshoven die in onze vier deelgemeenten ooit hebben gefunctioneerd (9)

Als een van de typische produkten van de feodaliteit en dus als machtsbeperkingen van de centrale vorst zien we de bevoegdheden en rechten van de meeste van deze lage gerechtshoven in de loop van de zestiende en zeventiende eeuw overgenomen worden door de hertogelijke of stedelijke rechtbanken. Niet toevallig tijdens die periode: de tijd van

centralisatie en absolutisme, waarin de vorst zich zal opdringen als onbeperkt alleenheerser. De manier waarop de vorst, in dit geval de hertog van Brabant, dit werd mogelijk gemaakt, wordt ons treffend aangetoond door de evolutie van het laathof dat wij hieronder verder in detail bespreken.

Opmerkelijk maar logisch verklaarbaar is wel het feit dat slechts weinig informatie over deze laat-, leen- of cijnshoven voorhanden is. Ook dit zal verder in deze uiteenzetting worden verklaard aan de hand van ons typevoorbeeld van laathof.

Het was voornamelijk wijlen drs. Frans Verbiest die het fenomeen van deze lage gerechtshoven in de Kempen als eerste uitgebreid aankaartte. Vooral de laathoven die het kapittel van de Sint-Gummaruskerk van Lier her en der in de Kempen aanstelde, droegen zijn aandacht weg omdat hij het archief van dit kapittel als tot dan toe onbekend, maar belangwekkende geschiedkundige bron ontdekte en inventariseerde.

Zijn bevindingen daaromtrent schreef hij neer in verscheidene artikels die omstreeks 1950-1955 in het geschiedkundig tijdschrift 'Taxandria' werden gepubliceerd.

Eén van deze geschiedkundige bijdragen verscheen in 1952 onder de titel 'Het Laathof van het Lierse Kapittel te Sint-Pieters-Lille', en gezien het belang ervan voor de kennis van de plaatselijke geschiedenis van Lille, zijn wij zo vrij het in het jaarboek van de Heemkundige Kring 'Norbert de Vrijter' op te nemen en met onze eigen bevindingen en bemerkingen aan te vullen (10).

Voor ons is dit artikel tevens een bescheiden eresaluut aan Frans Verbiest, die als een van de werkelijke pioniers van de plaatselijke geschiedkunde van hoog niveau moet worden erkend (11).

2. De oprichting van laathoven te Lille

Vanouds had de hertog van Brabant als heer zijn bezittingen te Lille. De nog bewaarde cijnsrollen, zeg maar belastingsrollen, van 1340, zijn daarvan het duidelijkste bewijs. Hierin en in al de daaropvolgende cijnsregisters van het Land van Turnhout werden van 1340 af tot het begin van de zeventiende eeuw de heerlijke cijnsen aangetekend die in deze streek van Turnhout, Gierle, Lille, Wechelderzande, Arendonk, Poppel, Weelde, Baarle en Vlimmeren waren verschuldigd aan de heer van dit grondgebied, hertog Jan III (12).

Jan III liet bij zijn overleden drie dochters als erfgenamen na. Zijn drie

zonen waren reeds gestorven. De oudste dochter, Johanna, zou met haar echtgenoot, Wenceslas van Luxemburg, Brabant erven. Haar twee zusters, Margaretha en Maria, moesten zich met een geldsom tevreden stellen. Ze huwden respectievelijk met Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen, en met Reinoud III, hertog van Gelre. Voor dit laatste huwelijk, dat plaatsvond in juni 1347, kon vader Jan III de bruidsschat slechts voor de helft betalen. Als compensatie kregen de jonggehuwden de heerlijkheid Turnhout met Wechelderzande, Gierle, Lille, Beerse, Vosselaar, Merksplas, Arendonk, Weelde, Poppel en Ravels in pand.

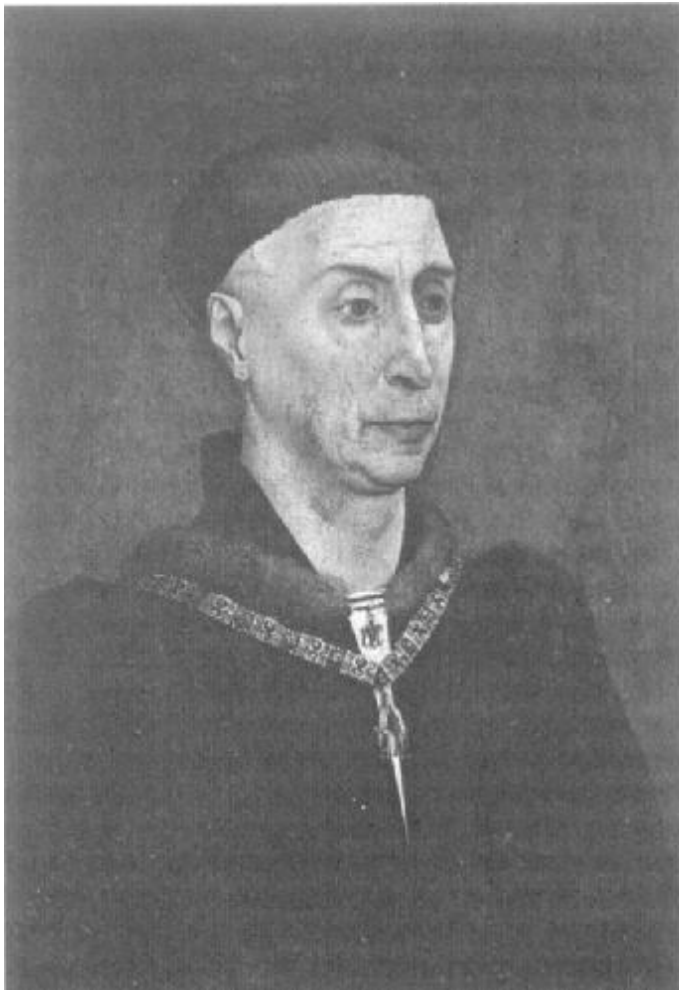
Na de dood van Maria van Brabant in 1399 kwam het Land van Turnhout terug onder het hertogdom Brabant onder hertogin Johanna van Brabant. Aangezien ook zij kinderloos stierf, in 1406, had zij het hertogdom overgemaakt aan Antoon van Bourgondië, die de kleinzoon was van haar zuster Margaretha van Brabant. In 1415 volgt Jan IV zijn vader Antoon op. In 1427 stierf Jan IV zonder nageslacht en werd zijn broer, Filips van Saint-Pol, hertog. Na diens dood in 1430 kreeg de ons bekende Filips van Bourgondië, bijgenaamd de Goede, als erfgerechtigde neef Brabant in zijn bezit (13).

Ondertussen waren een aantal hertogelijke goederen te Lille in leen gegeven aan de familie van Lille. In 1440 was het Margaretha van Lille, dochter van Zeger van Lille, die deze leengoederen erfde. Deze Margaretha van Lille was gehuwd met Symon Draeck van Antwerpen en het laathof dat bevoegdheid had over deze goederen, zou sindsdien de naam van '*Draeckhof*' voeren (14).

In 1444 beloofde de hertog van Bourgondië en Brabant zijn secretaris Ambrosius van Dynter met de inkomsten van het hertogelijk domein te Lille, Gierle en Wechelderzande en dit met inbegrip van de bevoegdheden van lage, middele en hoge rechtspraak over deze drie dorpen. In 1495 gaan deze rechten over op diens twee zoons, Ambrosius en Nicolaes, die echter als geestelijken kinderloos stierven. De toenmalige hertog van Brabant neemt alsdan terug bezit van zijn leen, maar te Wechelderzande blijven bepaalde gronden en cijnzen apart beleend en betreffende lage en vrijwillige of gracieuze rechtspraak onderworpen aan '*den Leenhove van Dynter*' (15).

Ook Gabriël Triapain, poorter van Lier, had in 1468 goederen te Lille en te Wechelderzande van de hertog in leen, maar deze bleken minder aanzienlijk (16).

Belangrijk voor deze uiteenzetting is echter dat Filips de Goede het kapittel van de Collegiale kerk van Sint-Gummarus van Lier in het bezit had gesteld van een heerlijk laathof te Lille in 1457.

Filip de Goede, hertog van Bourgondië en van Brabant, stelde op 12 mei 1457 het kapittel van de Collegiale kerk van Sint-Gummarus te Lier in het bezit van een heerlijk laathof te Lille. (Portret op paneel, school Rogier van der Weyden, Antwerpen, Koninkrijk Museum voor Schone Kunsten)

3. Het kapittel van de Sint-Gummaruskerk te Lier

Aan de Sint-Gummaruskerk van Lier was van oudsher een college van kanunniken verbonden, dat tijdens de Franse overheersing, op 23 december 1797, werd opgeheven. Over het algemeen werden

kapittels rond bepaalde kerken opgericht om de goddelijke diensten beter en met meer luister te vieren. Over de oorsprong van het kapittel te Lier tast men in het duister. Vast staat enkel dat het kapittel moet opklimmen tot in de elfde eeuw en zeker sinds de twaalfde eeuw met de hoofdkerk van Sint-Gummarus is verbonden.

De hertogen van Brabant waren en bleven belangrijke weldoeners van de Lierse kerk en het Liers kapittel genoot groot aanzien, daar de hoogste Brabantse adel en ook de hertogelijke familie er prijs op stelde hun zonen in het kapittel te zien opnemen.

Aanvankelijk waren de Lierse kanunniken overwegend leken. Het telde van in het begin twaalf leden, voorgezeten door een proost, later door een deken. In 1571 werden hieraan door de bisschop van Antwerpen *'twee canonici minores'* toegevoegd. Het Lierse kapittel bezat het patronaatsrecht, zijnde het recht om de pastoor aan te stellen, in de parochiekerken te Emblem, Kessel, Lichtaart en Wiekevorst (16).

4. Samenstelling en bevoegdheden van het Laathof van het Lierse Kapittel te Lille

Dit Sint-Gummaruskapittel van Lier krijgt dus *'alnaer breeder vuytwysen vande opene brieven aen t' voors(chreven) Cap(pite)le eertydts daer aff verliet by hoogher ghedachten Philypus, hertoghe van Bourgoingnen, Lothrvck, Brabandt etca in dathe twelffsten may anno veerthien hondert sevenenvyffich...'* in het dorp Lille *'ende daerontrent'* een heerlijk laathof in bezit. en het recht van aldaar te stellen en te *'eeden eenen meyer ende seven laten met eenen ghesworen clercq oft greffier...'*

De bevoegdheden van dit laathof te Lille, samengesteld uit een meier, zeven laten en een griffier, worden duidelijk omschreven: zij hebben *'bedryff ende jurisdictie over de goeden onder t'selve Laethoff resorterende ende daer aff ten ceynse ghehouden wordende; als van goeden ende erffven, ontgoeden ende onterffven, cessiën, opdrachten, vonnissen te reycken ende alle andere saecken te doen de voors(chreven) heerlyckheyte ende rechten aengaende...'* Zij mogen dus beërven of onterven, goederoverdrachten bekrachtigen of weigeren, vonnis uitspreken en alle rechten uitoefenen die aan een heerlijkheid zijn verbonden. '

Om hun beslissingen te acteren en te bekrachtigen, krijgen zij de beschikking over een officieel zegel, waarin worden gegraveerd de beeltenissen van de heilige Gummarus en van de heilige Petrus. In de rand van het zegel staat vermeld: *'Sigillum mansionariorum Decani et Capituli Sti Gommari Lyrensis in Lilla'* (17).

De Sint-Gummaruskerk van Lier, zetel van het kapittel dat te Lille een eigen rechtbank bezat. De karakteristieke (de 'Peperbus') dateert van 1754. (Foto: Stadsbestuur van Lier en ARGUS, Vereniging Lierse Gidsen)

Nu mag het wonderlijk heten dat geen enkel charter of enig ander document uit het archief van het kapittel van Sint-Gummarus van vóór 1500 enige vermelding achterlaat van die bezittingen of dit kapittelrecht. Toch vond Frans Verbiest, bij nader nazicht van dit archief, een cijnsrol met titel '*regten van de chijnsen van 't capittel Lier*'. Jammer genoeg was het een onvolledig, niet gedateerd stuk. Frans Verbiest vermoedt dat het document dateert van de tweede helft van de vijftiende eeuw. Noteren we daaruit wat Lille aanbelangt: *'Item soe heeft u voers(chreven) capittel ene(n) meye(r) te Lille en(de) late(n) en(de) hof die der capittle(n) recht en(de) heerlijkheit verwaren ghelijc voerscr(even) staet...'* (18).

Veel later vinden we daarvan bevestiging in het zogenaamde 'Liber Secretorum' van 1562, geschreven door de deken van het kapittel van Sint-Gummarus, Elout: *'Andere diversche erfchijsen ende heerlicheeden waertoe het capittel heeft meyers ende laten om die selven gronden te erven ende onterven ende es heren eygendom achternavolgende schoone Privilegien bij den Princen (Filips de Goede) tcapittel verleent ende oock sekeren vonnisse inden Raet van Brabant tseghen de wethouders der stadt van Liere ende andere bescheede daer af sijnde. Vide Privilegia principium.'* Tot die erfcijsen en heerlijkheden behoort ook Lille *'...waerdeur men die gronden van erven ghoeyt ende ontgoeyt voer den meyer ende laten vanden capitle achtervolgende ons oude chijsboecken...'* (19).

Tenslotte wordt deze schenking uitgebreid omschreven in een rekwes door het kapittel aan de Raad van Brabant en dat dateert van 17 maart 1650 (zie onder voetnoot 17). Zoals vermeld in dit gerechtelijk stuk was de originele schenkingsakte in 1650 nog steeds in het archief van het kapittel aanwezig.

Over de activiteiten van het Laathof van het Liers kapittel te Lille vinden we regelmatig vermetdingen in de schepenregisters en cijsboeken van de schepenbank van Lille, echter beperkt tot grosso modo de periode 1564-1577. De andere vermeldingen in het gemeentearchief van Lille zijn zijdelings te noemen, zij het met interessante informatie over de laatbank. Het gemeentearchief bestaat echter voornamelijk uit het oude archief van de heerlijke schepenbank. Dat het laathof in de documenten van bovengenoemde periode worden vermeld, kan worden verklaard als zou toen de griffier van de schepenbank ook de functie hebben uitgeoefend van griffier van het laathof. Gezien de beperktheid van de vermeldingen, schaadt een gedetailleerd overzicht binnen deze uiteenzetting niet.

15/01/1542 (o.s.)

laten: Jan de Costere

Michiel Aerts

(20)

01/01/1564 (o.s.)

verkoop van een erfrente door Hendrick Molenberchs Janssone, aan Cathelynen, weduwe Peeter Broeckmans. Als hypotheek wordt *'eenen bempt ... op de beke'* ingezet. De verkoop wordt gewettigd voor het Laathof van het kapittel.

laten (*'scepene ofte latene'*): Jan Costermans, Jan Molenberchs, Peeter Spapen

(21)

04/05/1564 (o.s.)

verkoop van een rente, gewettigd voor het Laathof van het kapittel.
meier ('meyer'): Jan Kels

laten: Jan Cuestermans, Andreas Moirkens .(22)

06/02/1566 (o.s.)

'den hoff van den capittelle van Liere'

meier: Jan Kelder van Muys

laten: Jan de Cuestere, Jan Oskens

06/02/1566 (o.s.)

'den hoff Symon Draeck'

meier: Jacob vander Borcht

laten: Jan de Cuestere, Jan Oskens (23)

22/01/1567 (o.s.)

'Jouffr(ouw)e' Anna Draeckx, bijgestaan door Jacob vander Borcht
'hueren momboire' (haar voogd) en Peter vander Donck, voogd van de
wettige kinderen van Willem de Booys en Anna Draeckx, verkopen
meerdere goederen.

a) Verkoop van een stuk erf, genaamd 'De Bruelen' aan Peteren Wens;

b) Verkoop van een stede met huis, hof en toebehoorten, gelegen in
Lille in de Plaetse (het dorp), aan Jannen Molenberchs.

laten: Michiel Aerts, Jan Molenberchs

*('Laten onder tcapittel van Liere ende oeyck als schepenen mijns heren
van Grobbendonck')* (24)

06/05/1567 (o.s.)

Toewijzing van erfgoederen.

laten: Jan Molenberchs, Gheert de Peuter

*('...toen is comende voer schepenen ende laten des capittels van Liere
ende Symon Draeck...')* (25)

17/03/1568 (o.s.)

Goedenis van erven tot Lille.

meier: Jan Kelder (van Muys)

laten: Jan Cuestermans, Michiel Aerdt

*('...schepenen ende laten onder de capittelle van Liere ende Symon
Draeckx, in presentee van Peter Schellincx, schouteth...')* (26)

31/08/1570 (o.s.)

Goedenis van erfgoederen voor de kinderen van Jaspaer Smans.
meier: Jan Kelder van Mys

laten: Jan Cuestermans, Michiel Aerts, Peeter Boegaerts, Peeter
Spaepen ('...schepenen ende laten onder den capittel van Liere... in
presentee van Peteren Schellinx, schouteth') (27)

11/05/1571 (o.s.)

Goedenis van een stuk land.

meier: Jan Kelder van Mys

laten: Jan Cuestermans, Peter Spapen, Michiel Aerts, jacop Eyskens
(...'...schepenen ende laten inden hoff des capittels van Liere...')

11/05/1571 (o.s.)

Goedenis van een stuk land 'omtrent de molen'.

laten: Jan Cuestermans, Michiel Aerts

('...laten inden hoff van Willem Draeck') (28)

1576

Verkoop van rente op goederen 'van laten inden hoff des capittels van
Lyer'.

laten: Jan Costermans, Peeter Claes, Peeter Boegaerts, Jan Molenberchs

07/02/1576 (o.s.)

'Jan Molenberchs ende Jan Bruels, laten inden hoff van Willem Draeck' (29)

Einde zestiende eeuw

Fragment van het cijnsboek van het laathof van het kapittel van Lier.

meier: Willem van Ranst,

laten: Jan van Eynde Janss(on)e, Gheert Dionijs, Jan van Laer,
Henr(ick) Oskens, Jan van Eynde Peeterss(on)e, Henr(ick) Jacops (30)

Voor de twee laathoven te Lille kunnen we uit deze beperkte gegevens
toch het volgende besluiten:

5. De laten van het laathof

De meeste laten van het laathof van het kapittel treden ook op als laten
van het laathof dat de familie Draeck te Lille bezat. Meer nog, het lijkt
er sterk op dat de schepenen van de hertogelijke schepenbank (tussen

1560 en 1612 was Lille door de hertog van Brabant verpand aan de familie Schetz, heren van Grobbendonk) ook de functie van laten van de diverse laathoven te Lille waarnamen.

Moet in die samenhang ook het regelmatig door elkaar en samen gebruiken van de termen 'schepen' en 'laat' worden verklaard? Immers werd normaal de schepenfunctie alleen uitgeoefend in een rechtbank die naast de lage rechtspraak ook de middele en eventueel de hoge rechtspraak tot haar bevoegdheden mocht rekenen.

Evenals de schepenen van het dorp werden de laten dus logischerwijze gerecruteerd uit de meer begoeden van het dorp. Gezien de samenhang tussen beide ambten mogen wij hiertoe besluiten (31). De laten waren inwoners van het dorp. We hadden geen gelegenheid om te peilen naar de bezittingen en de uitgeoefende beroepsbezigheden van de ons bekende laten, omdat de meest voor de hand liggende bronnen hiervoor niet meer bestaan. Gezien het uitgesproken landelijke karakter van het toenmalige Lille, ligt het voor de hand dat de meeste schepenen-laten tot de landbouwers mogen worden gerekend. Een peiling naar de beroepsbezigheden van de schepenen van Lille in de achttiende eeuw kan dit alleen maar bevestigen (32).

Vermeldenswaard is wel dat de veelgenoemde laat en schepen Jan Cuestermans of Costermans meermaals in de gerechtsdocumenten wordt betiteld als '*M(agiste)r Jan Cuestermans openbaer notaris*' (33).

Voor het uitoefenen van de zogenaamde vrijwillige rechtspraak was nooit de aanwezigheid van alle zeven laten vereist, vandaar dat gewoonlijk slechts twee of drie laten de overdrachten van goederen of renten wettigden.

Van het uitoefenen van zogenaamde civiele of burgerlijke rechtspraak door het laathof hebben wij geen sporen teruggevonden. Als verklaring kan gelden dat de rechten en goederen van het kapittel zo duidelijk waren afgelijnd dat betwistingen daaromtrent uit den boze waren.

6. De meier van het laathof

De meier van zowel het laathof van het Lierse kapittel als van het zogenaamde Draeckhof, blijkt heel wat onafhankelijker van de Lilse schepenbank.

Meestal betreft het twee verschillende persoonlijkheden, al dan niet woonachtig te Lille. Uitzondering vormt hierop Jan Kelder van Muys (ook: van Mys). Deze is oorspronkelijk meier van het laathof van het kapittel van Lier, bijvoorbeeld in 1566, wanneer Jacob vander Borch

meier is van het laathof van de familie Draeck. In 1571 vervult Jan Kelder van Muys beide functies, vermoedelijk omdat Jacob vander Borcht is overleden. Hij blijft dit zelfs doen tot zeker in 1609 (34).

Jan Kelder van Muys was afkomstig van Herentals, zo laten de bronnen uitschijnen, maar in 1576 woonde hij in Lille. In 1609 woont Jan Kelder van Muys, 'meier van het kapittel van Lier en Draexhoff', terug in Herentals in het huis '*genaempt den olyfant*'. Zijn dochter Margriet was dan gehuwd met de Lillenaar Jannen Spapen Jorissone en zij woonden te Lille. De andere kinderen van de meier hadden zich buiten het hertogdom Brabant gevestigd (35). De genoemde Jannen Spapen droeg in 1592 de titel van '*rentmeester vanden Draecx chijnshoff tot Lille*' (36).

Zijn opvolger als meier van het laathof van het kapittel te Lille was Willem van Ranst, schout van Kasterlee en aldaar gevestigd. 'Dit wordt bevestigd door de zogenaamde 'borgemeesterrekening' (jaarlijks rekeningoverzicht van de gemeente) van 1601 (37). Dat is des te opmerkelijker omdat in 1609, zoals hierboven vermeld, Jan Kelder van Muys nog leeft en als meier van het laathof van het kapittel wordt aangeduid. Had deze wegens hoge ouderdom zijn functie afgestaan, maar werd hij door de borgemeester (gemeenteontvanger) en de secretaris van Lille nog meier genoemd in de vorm van 'eremeier'?

Het ambt van meier van een laathof was duidelijk een vertrouwensfunctie. Het is dan ook niet verwonderlijk dat tijdens een verkoop van goederen, gewettigd door het laathof van het kapittel in 1567, de verkoopster Anna Draeck - weduwe Willem de Booy - zich laat vergezellen door de meier van haar laathof te Lille, Jacob vander Borcht, als voogd (38).

Zonder twijfel werden de meiers van de twee laathoven door hun respectievelijke heren aangesteld, zoals ook in de bovenvermelde schenkingsakte van het kapittel ondubbelzinnig was genoteerd (39).

7. De griffier van het laathof

Over de griffier van het laathof blijven we geheel in het ongewisse. In de ons weinig overgebleven bronnen wordt hierover nergens melding gemaakt. Het is verleidelijk om aan te nemen dat de griffier van het laathof, gezien de eis van kennis en vaardigheid, dezelfde zou zijn als de griffier van de schepenbank. Enkel de opname van de weinige akten van het laathof in de registers van de schepenbank enerzijds en anderzijds het feit dat het cijnsboek van het laathof van het Lierse kapittel te Lille, daterend van het einde van de zestiende eeuw, werd geschreven door de griffier van de Lijse schepenbank, Mr. Goswinus Gheerinx, kan die stelling bevestigen.

8. De rentmeester van het laathof

Opmerkelijk is het feit dat pas vanaf omstreeks 1600 wordt melding gemaakt van de functie van *rentmeester* of '*ontfanger van chijnsen des capittels van Lire*' te Lille.

Zo wordt in 1634 Mr. Jan Heyns, secretaris van Thielen, betiteld als 'ontvanger van de cijzen van het kapittel van Lier' (40). Ondertussen blijkt het laathof van het kapittel te Lille geen activiteiten meer aan de dag te leggen.

Van 1723 tot 1726 liep voor de schepenbank van Lille een proces tussen enerzijds Mr. Jan Heyns, '*meyer en rentmeester van de chijns*' van het Lierse kapittel, tegen anderzijds de schout en de Tafel van de Heilige Geest (voorloper van het O.C.M.W.) van Lille. In 1731 ging de rentmeester betreffende deze gerechtszaak in beroep bij de Hoofdbank van Zandhoven te Antwerpen (41). Deze Jan Heyns was vermoedelijk een rechtstreekse nakomeling van bovengenoemde Jan Heyns, wat ons de vraag doet stellen of vanaf dan de familie Heyns bijna honderd jaar lang de belangen van het kapittel van Lier te Lille behartigde.

Soortgelijke vaststelling doen we ook betreffende het laathof van de familie Draeck te Lille. In 1578 verkoopt de familie de Booy-Draeck haar laathof aan Barbara Schellinckx en sindsdien worden van gerechtelijke activiteiten van het laathof geen gewag meer gemaakt (42). Wel treedt de vorster van Lille, Jan Spapen, in 1592 op als '*rentmeester vanden Draecx chijnshoff te Lille*' (43).

In 1761 inde de schout van Lille, Augustinus Franciscus Noydens, de cijzen van het Draeckshof (44).

9. Plaats van zitting van het laathof

Er bestond geen specifiek gebouw of kamer waarin het laathof van het kapittel overleg pleegde. De meier bepaalde de plaats waar het laathof zitting hield: meestal was dit in een herberg. Dit gold ook voor de schepenbank van Lille. Zo vergaderden omstreeks 1570 zowel de schepenbank als het laathof van het kapittel meestal in de herberg van de echtelieden Gheert de Poirtere - Anneke Spapen. Deze Gheert de Poirtere (ook: de Peuter) fungeerde trouwens als laat en als schepen. Ook na de dood van Gheert de Poirtere bleven deze rechtbanken in die herberg zetelen, bij de weduwe Anneke Spapen (45).

In die zin moet ook de naam 'Hof d'Intere', naam van het 'kasteel' van Wechelderzande, worden genuanceerd. Het 'Hof d'Intere' of 'Hof van Dynter' was vanaf 1440 een laathof (leenhof) en geen gebouw! Dit laathof had zitting in een herberg in het dorp. De nieuw gebouwde indrukwekkende woonst van heer Johan de Proost van Wechelderzande in 1654 kreeg de naam 'Hof d'Intere' omwille van enerzijds het feit dat het was gebouwd op een perceel grond dat leenheerlijk onder de rechtsbevoegdheid van het 'Hof d'Intere' behoorde en anderzijds omdat Johan de Proost in het bezit was gekomen van de rechten van dit leenhof en derhalve ook de titel 'heer van Dynter' mocht voeren. Het is pas in de zeventiende eeuw dat het gebouw, na de oprichting ervan, de naam van het laathof heeft overgenomen (46).

10. Het 'ten hoofde gaan' van het laathof: de Hoofdbank van Zandhoven

Het laathof van het kapittel '*ging ten hoofde*' bij de Hoofdbank van Zandhoven. Wilde men dus in beroep gaan tegen een gerechtelijk vonnis aan het laathof, dan deed men dit niet bij de schepenbank van Lille, alswel bij bovengenoemde Hoofdbank (47).

Deze Hoofdbank van Zandhoven zetelde oorspronkelijk te Antwerpen. De hertog van Brabant bracht deze in het midden van de veertiende eeuw echter over naar zijn domein te Zandhoven wegens de toenemende macht van de stad over het omliggende platteland. In de Hoofdbank zetelden oorspronkelijk immers de schout en de schepenen van Antwerpen. Vanaf omstreeks het midden van de zeventiende eeuw, toen de Hoofdbank van Zandhoven terug naar Antwerpen was overgebracht, ging men betreffende een rechtszaak rechtstreeks in beroep bij de Raad van Brabant te Brussel, die optrad als hof van beroep en als rechtbank van eerste aanleg zonder beroep wanneer het geschillen betrof (48). Het is daarom eens te meer uitzonderlijk dat nog in 1731 het kapittel van Lier betreffende zijn rechten te Lille tegen de uitspraak van de Lilse schepenbank in beroep gaat bij de Hoofdbank van Zandhoven (49).

11. De inkomsten van het laathof

Het laathof van het kapittel van Lier te Lille beheerde niet zozeer 'bezittingen' - in de letterlijke zin van het woord - van het kapittel, alswel de cijns (oftewel de belastingen die oorspronkelijk aan de hertog waren verschuldigd) op welbepaalde gronden te Lille en voerde de rechtspraak - met de daarbijhorende vergoedingen - over die welbepaalde gronden.

Het zogenaamde '*Overdrach boeck*' van 1600, noem dit maar de allereerste kadastragegevens van Lille, vermeldt geen enkele onroerende

bezittingen van het kapittel te Lille (50). Ook de *'meetboecken'* of *'grondboecken'* van 1685-1730 en 1730-1815 geven geen enkele bezitting van die aard op (51).

Het kapittel had te Lille dus enkel recht op bepaalde hertogelijke inkomsten, namelijk de cijns. Frans Verbiest berekende de grootte van de goederen te Lille, waarvan de hertogelijke cijns naar het kapittel ging, omstreeks 1656-1660:

7 huizen met hof

9 hoven

1 hof met schuur

1 boomgaard

landerijen: 41 bunderen 112 roeden, 90 vierdendelen, 1 stille en één derdendeel

zaailand: 3 bunderen, 86 lopen, 4 vierdendelen en 1 streep

beemden: 31 bunderen 200 roeden, 28 1/2dagmaten, 33 vierdendelen en 2 koearden (51)

Het zal treffen dat het grootste deel van deze percelen land en zaailand is, dus goede landbouwgrond, zodat de opbrengst in verhouding treffelijk zal zijn geweest voor het kapittel van Lier.

De meier van het laathof, die vanaf het midden van de zeventiende eeuw rentmeester of 'ontfanger vanden cijns' werd genoemd, inde de cijzen *'...diemen brengen moet tot sproofs (=de proost) oft rentmeester vanden capittelhuysse des anderen daechs nae alderzielendach...'* De cijzen werden twee maal per jaar geïnd: de zondag na Sint-Maarten (11 november) en de zondag na 15 mei. De meier diende dan het totaal op 3 november te bezorgen aan de rentmeester van het kapittel op het kapittelhuis te Lier (52).

In 1562 bedroeg de cijnsopbrengst 12 guldens 16 stuivers en 10 denieren 'Leuvens' (53).

Het hoger genoemde 'Liber Secretorum' van deken Elout, van 1562, geeft een gedetailleerd overzicht van de toenmalige ontvangsten te Lille:

'Dominica post Martinum

5 l(i)b(rae) 10 st(uyvers) 8 d(enieren) lovens

9 d(enieren) witte

8 d(enieren) antwerps

3 meydaghe

14 lopen evene

15 hoinderen

Lille Dominica post medium Maii

3 lb. 3 st. 5 d. 12 lovens

12 d 1/2witte

4 viersteden'

Niet uitzonderlijk was het dat een gedeelte van de cijns in natura werd betaald: zo werden 14 lopen 'evene' (= haver) en 15 'hoenderen' (= hoenderen) opgehaald (54).

In het begin van de zeventiende eeuw werden zelfs 35 hoenderen als cijns in natura geïnd, maar werden slechts 2 lopen haver opgehaald (55).

De jaarlijkse inkomsten van het kapittel te Lille waren dus niet echt aanzienlijk. Het prestige van een laathof te mogen aanstellen en recht te spreken over goederen zal het kapittel wel even welgevallig zijn geweest.

12. De teloorgang van het laathof

In het midden van de zeventiende eeuw was de rol van het Laathof van het Lierse kapittel te Lille volledig uitgespeeld. De hertogelijke schepenbank van Lille had toen al de gerechtelijke bevoegdheden van het laathof tot zich getrokken.

In maart 1650 probeerde het kapittel z'n rechterlijke bevoegdheden te Lille terug te bekomen door een geding aan te spannen voor de Raad van Brabant, in die tijd het hoogste gerechtshof inzake bevoegdheidsgeschillen (56).

Het bewaarde rekwest van advocaat Van Hoorenbeeke, die optrad namens het kapittel, geeft ons een interessante kijk op de evolutie van het laathof te Lille (56).

Het kapittel van Lier voerde aan dat de schout en schepenen van Lille de bevoegdheden van '*...erffven, onterffven, bevonnissen etc(eter)a van goeden, doer heerlvcken grondtsceyns onder t' voors(chreven) Laethoff resortierende, hebben naer hen ghetrocken ende aleenskens daer inne meer ende meer inne ghecommen...*' Dat recht van het kapittel was 'verduystert' geworden '*...doer den brandt ende turbulentie vande ghepasseerde troublen, denastatien (=leegloop) vande dorpen aldaer, vluchtinghen ende pilleringhen (=plunderingen)...*'

De advocaat doelde natuurlijk op de rampzalige periode van de zogenaamde Tachtigjarige Oorlog (1568-1648), de godsdienstoorlog en vrijheidsstrijd die de Verenigde Provinciën (waaruit het huidige Nederland is ontstaan) voerde tegen de Spaanse katholieke landvoogden. Ook Lille kreeg hiervan, omwille van de ongunstige

nabijheid van de zeer strategische omwalde stad Herentals, ruimschoots zijn deel. Zo werd in 1584 de kerk van Lille, behalve de toren, geheel afgestookt door troepen die in Herentals waren gelegerd en werd het dorp in die periode meermaals geheel geplunderd door doortrekkende legerbenden. En de periode dat Croatische huurlingen de streek onveilig maakten, tijdens het beleg van Breda omstreeks 1625, leeft nog steeds levendig voort in enkele sagen en in de spotnaam van de Lilse bevolking! Heel wat administratieve documenten werden te Lille tijdens deze periode vernietigd.

Ook het kapittel was niet ongeschonden uit de Tachtigjarige Oorlog gekomen. De heren van het kapittel werden zelfs een tijdje verdreven uit Lier.

'*Over eenighe jaeren*', in 1634, had het kapittel bij monde van Mr. Jan Heyns, '*ontfangher van hunne cheynsen*', bij de schepenen van Lille de eis gesteld dat zij '*...wederom commen in t'ghebruyck ende exercitie van hun voors(chreven) recht doer meyer, lathen ende greffier aldaer volghens het oudt hercommen bij hen ghestelt oft dathelyck te stellen ende eeden...*'(57). Nu vreesde het kapittel dat de schepenen van Lille '*...daerom nyeten souden laeten hunne voorgaende usurpatie (=onrechtmatige inbezitneming) te continueren: t'sij heymelyck ende buyten wete van der suppli(an)tens meyer, lathen ende ghesworen clercq oft andersints...*' en daarom spande het kapittel rechtstreeks een geding in bij de Raad van Brabant.

Om de een of andere reden heeft de Raad van Brabant de zienswijze van het kapittel niet gevolgd, want we vinden nergens in het oude archief van de schepenbank van Lille sporen van het weer in voege stellen van het laathof. Zonder twijfel heeft de heerlijke schepenbank van Lille de gerechtelijke bevoegdheden van het laathof ingepalmd. Jammer dat de uitspraak van de Raad van Brabant betreffende deze zaak niet is bewaard gebleven (58).

Het blijkt dat het kapittel al in 1602 nog een poging had ondernomen om haar laathof te Lille weer in te stellen. Op 26 maart 1602 vergaderden de schout en de schepenen van de hertogelijke schepenbank van Lille in de herberg van Geerden Dionijssen '*om den schouteth van Castelle, Wille(m) (van) Ranst, den welcken pretendeerden alhier van weghen het cappittelle van Lyere eene laetbancke te setten ofte stellen...*' De vorm en de inhoud van deze borgemeesterrekening laten inderdaad uitschijnen dat het (opnieuw) instellen van een laatbank voor de Lilse schepenbank niet meer zomaar vanzelfsprekend was (59).'

Met de rechtszaak, aangespannen voor de Raad van Brabant te Brussel in 1650, eindigde definitief de gerechtelijke invloed van het kapittel van Lier te Lille.

Op zich bleek de rechtsmacht van het kapittel te Lille niet zo groot te zijn geweest. Maar het kapittel van de Sint-Gummaruskerk had ook nog het recht om elders in het hertogdom Brabant laathoven te stellen: ondermeer te Herenthout, Pulle, Nijlen, Lichtaart, Meerhout, Meisem en Oppem. Al bij al was het kapittel van Lier dus een niet onbelangrijke factor in de rechtspleging in het aloude hertogdom Brabant!

De laathoven waren voor het Sint-Gummaruskapittel zelf een belangrijke bron van inkomsten en het laathof had te zorgen voor de oplossing van betwistingen inzake betalingen en schulden. In de praktijk echter stond het laathof voornamelijk in voor de vrijwillige of gracieuze rechtspraak over de gronden waarop het kapittel de cijzen, door de hertog van Brabant aan deze geestelijke instelling afgestaan, mocht innen. Met het instellen van het laathof bevestigde het kapittel op een voor de dorpingen en schepenbank van Lille zichtbare wijze zijn leenheerlijke, feodale verworvenheden te Lille. Het specifieke feit van de opheffing van dit laathof te Lille is eens te meer een teken aan de wand dat de definitieve aftakeling van de feodaliteit in eerste fase door de vorst op het vlak van de rechtspraak werd ingezet.

Bijlage

Laathoven en Cijnshoven te Gierle, Lille, Wechelderzande en Poederlee

a) Gierle:

- Laathof van de heren van Poederlee
- Leenhof van de heren van Tielen
- Laathof van de heren van Malle
- Cijnshof genaamd Kyckenshof, in de vijftiende eeuw in handen van de familie de Proefst of de Proest

b) Lille:

- Laathof van het kapittel van Lier
- Cijnshof genaamd Draeckhof

c) Wechelderzande:

- Leenhof 'Hof d'Inter' of 'Hove van Dynter'
- Leenhof 'Hof van Wechelen' of 'Het ridderlyck hoff van Triapain'.
In de vijftiende eeuw in handen van de familie Triapain.
Volgens het Leenhof van Brabant zetelden de beide Wechelse leenhoven te Beerse.

d) Poederlee: geen.

(Bron: A.R.A.-Leenhof van Brabant, Aveux et dénombrements, nrs. 70 en 4951)

Voetnoten

1. Zie hierover o.a. W. VAN DEN BRANDEN, *Het bestuur van een plattelandsgemeente in het Land van Turnhout in de achttiende eeuw*. Lille 1700-1795, (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling), Gent, R.U.G., 1981-1982.
2. Cfr. C. KRUYSKAMP, *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. Svnthese van cursussen, gegeven in het middelbaar onderwijs.
3. K. STALLAERT, *Verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden*, Leiden, 1880, blz. 132.
4. W. VAN DEN BRANDEN, *o.c.*, blz. 88-91.
5. W. VAN DEN BRANDEN, *o.c.*, blz. 88.
E. SABBE, De Hoofdbank van Zandhoven, in *Tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore*, (Antwerpen), 1954, blz. 3-14.
6. R.A.A.-G.A. Lille, R.I. nr. (71): Mornberrekening kinderen Guilliam Wouters Willemsse x Maria Janssen 1691.
7. F. VANDERPUTTE, *Administratieve en juridische organisatie* in H. DE KOK en E. VAN AUTENBOER, *Turnhout. Groei van een stad*, Turnhout, 1983, blz. 127-128.
8. De weinige nog bestaande akten die door dit 'leenhof' werden opgesteld, behelzen alleen dit soort rechtspraak.
9. Zie lijst in bijlage.
10. F. VERBIEST, Het Laathof van het Lierse Kapittel te Sint-Pieters-Lille, in *Taxandria*, Turnhout, (1955), jg. XXVII, blz. 187-192.
11. F. VERBIEST leverde ook geschiedkundige artikels af aan de heemkundige kring van Lille, die werden opgenomen in de jaarboeken.
Wij herinneren eraan dat in 1956 F. VERBIEST vrijwillig een volledige inventarisatie uitvoerde van het toenmalig rijke gemeentearchief van Wechelderzande. Deze inspanning werd blijkbaar niet naar waarde geschat, want enkele jaren later werd dit archief, dat zowel op Vlimmeren als Wechelderzande betrekking had, door de gemeentelijke diensten achteloos vernietigd!
F. VERBIEST waagde zich ook aan gedichten die zijn band met de Kempen en zijn eerbied voor het verleden als thema hadden. Deze werden gepubliceerd onder de auteursnaam F. VAN HERENDAEL.
12. F. VERBIEST, De oudste Turnhoutse cijnsen? De cijnsrollen van het Land van Turnhout (1340), in *Taxandria*, Turnhout, (1950), jg. XVI, blz. 187-239.
13. H. DE KOK, *Politieke geschiedenis van Turnhout*, in H. DE KOK en E. VAN AUTENBOER, *o.c.*, blz. 81-83.
14. A.R.A.-Leenhof van Brabant, Aveux et dénombrements, nr. 70.
A.R.A.-Leenhof van Brabant, Aveux et dénombrements, nr. 4951.
15. L. GALESLOOT, *Inventaire des archives de la cour feudale de Brabant*, dl. 1, Bruxelles, 1870, blz. 20, 150, 181.
16. H. LEEMANS, *De Sint-Gummaruskerk te Lier*, Antwerpen, Utrecht, 1972, blz. 23-25.
17. Sint-Gummaruskerk te Lier, Kapittelarchief nr. 103: 'Papieren raekende de laethoven...', stuk 5: *Request raekende het Laethoff tot Lille, 1650*.
18. Ibid.: *Regten van de chijnsen van t Capittel Lier*.
19. Ibid., *Liber Secretorum*, 1562, f°16v.-17v.
20. Kerkarchief Lille, *Manuaal van de H. Geesttafel*, 1541, f°10.
21. R.A.A.-G.A. Lille, R.I. (1-109), nr. 1: *Fragmenten van scbepenregisters, register 07/09/1564- 18/10/1566: akte van 01/01/1564*.
22. Ibid., akte van 04/05/1564.
23. R.A.A.-G.A. Lille, R.I. (1-109), nr. 4: *Schepenregister 1566 sqq.*, akte van 06/02/1566.
24. Ibid., f°23.
25. Ibid., los blad tussen f°55 en 56.
26. Ibid., f°61.
27. Ibid. f°74.
28. Ibid.: f°86.

29. Ibid., f° 82r en 194v. .
30. R.A.A.-G.A. Lille, R.I. (1-109), nr. (67): *Cijnsboek van het Laathof van het kapittel van Lier*, einde 16de eeuw of begin 17de eeuw, aanhef van het cijnsboek.
31. Cfr. de in de tekst genoemde schepenen en laten.
32. W. VAN DEN BRANDEN, *o.c.*, blz. 104-151.
33. R.A.A.-G.A. Lille, R.I. (1-109), nr. 4: *Schepenregister 1574 sqq.*, f°183v.
34. Ibid., f°86v (1571)-, Ibid., f°119v (1609).
35. Ibid., f°119v.
36. R.A.A.-G.A. Lille, Ibid. en Varia II: *Gerechtsboeken 1589-1593*.
37. R.A.A.-G.A. Lille, R.I. (1-109), nr. (100): *Borgemeesterrekening 1601*.
38. R.A.A.-G.A. Lille, R.I. (1-109), nr. 4: *Schepenregister 1566 sqq.*, f°23.
39. Lier, Kapittelarchief Sint-Gummarus: *Request raekende...*, 1650.
40. R.A.A.-G.A. Lille, R.111 (1-154), nr. 104: *Gerechtsrollen*, akte dd. 23/02/1634.
De vader van deze Jan Heyns had op 08/06/1606 de eed afgelegd als secretaris van de schepenbank van Lille. R.A.A.-G.A. Lille, Varia II: *Gerechtsboek 1603-1609*.
41. R.A.A.-G.A. Lille, R.I. (1-109), nr. II: *Gerechtsrollen 1710-1745*.
42. A.R.A.-Leenhof van Brabant, Aveux et dénombremens, nr. 70. Ibid., nr. 4951.
43. R.A.A.-G.A. Lille, Varia 11 : *Gerechtsboeken 1589-1593*.
44. R.A.A.-G.A. Lille, R.I. (1-109), nr. (42): *Kwitantie ondertekend door H.J. Nottes*, 14/06/1761.
45. R.A.A.-G.A. Lille, R.I. (1-109), nr. 4: *Schepenregister 1566 sqq.*
46. Het is zelfs mogelijk dat het 'Hof van Dynter' niet te Wechelderzande, maar te Beerse bijeenkwam. Zie bijlage.
47. *Coutumes de Santhoven...*, ed. G. DELONGE, Bruxelles, 1877, blz. 392.
48. E. SABBE, De hoofdbank van Zandhoven, in *Tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore*, (Antwerpen), 1954, blz. 3-17.
49. Zie voetnoot 41.
50. R.A.A.-G.A. Lille, R.I. (1-109), nr. (67).
R.A.A.-G.A. Lille, R.111. (1-154), nrs. 66 en 67.
51. Tot in 1828 volgde men te Lille de Herentalse maten: 1 bunder = 400 roeden = 1,32158 aren. De andere opgegeven maten zijn specifieke rekenoppervlaktematens.
52. Lier, Kapittelarchief: *Liber Secretorum*, 1562, f°16-17.
53. Ibid., 1 gulden = 20 stuivers, 1 stuiver = 12 denieren. Ook hier onderscheiden we specifieke munten die in onze streken in gebruik waren.
54. Lier, Kapittelarchief: *Liber Secretorum*, 1562, f°17v.
55. Zie voetnoot 31.
56. M. VAN HAEGENDOREN, *Het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Overzicht van de fondsen en inventarissen*, Brussel, 1955, blz. 190-193.
57. R.A.A.-G.A. Lille, R.111. (1-154), nr. 104: *Gerechtsrollen*, akte van 23/02/1634.
58. Zie voetnoot 18.
59. Zie voetnoot 37.
60. Lier, Kapittelarchief Sint-Gummaruskerk.